

виникають в аутологічній практиці. Спеціалісти, які проходять такі програми, навчаються постійно пам'ятати про інтереси дітей з аутизм і уникати заподіяння їм та їхнім батькам шкоди, що стане невід'ємною складовою їхньої професійної самосвідомості. Це дозволить фахівцям знаходити більш оптимальні рішення в складних і заплутаних ситуаціях, які нерідко виникають в процесі їх практичної діяльності. Дотримання етичних принципів сприяє ряд додаткових умов, до яких можна віднести: а) постійну оцінку клініцистом власних дій, б) доступ до основних бібліотечних фондів; в) взаємодію та консультації з колегами; г) участь у професійних семінарах; д) роботу на добровільних засадах у психолого-медико-педагогічних комісіях.

Список використаних джерел

1. American Psychological Association (1992). «Ethical principles of psychologists and code of conduct»; и American Psychologist, 47, 1597-1611 («Етичні принципи і кодекс поведінки психологів»).
2. Dishion, McCord & Paulin (2009). When Intervention Harm. («Коли втручання наносить шкоду» - проблеми негативних наслідків терапії).

The article reveals the importance observance autoloohom ethics as an important factor of its identity.

Keywords: autolohiya, autologous interference factors intensify, ethical.

Отримано 16.9.2013

УДК 376-056.262:[37.016:33]

М.І. Федоренко

СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

В статті розглядаються компоненти формування економічного мислення та його особливості в учнів старших класів з порушеннями зору як складової економічного виховання. Підкреслюється значення сформованості економічного мислення та економічного виховання в цілому для цієї категорії дітей.

Ключові слова: економічне виховання, економічне мислення, учні з порушеннями зору, складові економічного мислення.

В статті розглядаються компоненти формування економічного мислення і його особливості у учасників старших класів з порушеннями зору як складової економічного виховання. Підкреслюється значення сформованості економічного мислення і економічного виховання в цілому для цієї категорії дітей.

Ключеві слова: економічне виховання, економічне мислення, учасники з порушеннями зору, складові економічного мислення.

У сучасних соціально-економічних умовах розвитку українського суспільства різко зростає необхідність якісного економічного виховання підростаючого покоління. Останні дослідження вітчизняних учених довели, що невідповідність населення до життя у нових ринкових відносинах, його низька економічна грамотність, відсутність навичок побутової економічної діяльності та почуття відповідальності за соціально-економічний розвиток країни породжують потребу у формуванні економічної культури всього населення. Це твердження стосується й людей, які мають порушення зору, адже вони також є активними учасниками економічного життя країни. Економічна підготовка цієї категорії дітей, починаючи зі шкільної лави, має сприяти свідомому ставленню до праці та її результатів, до суспільної та до особистої власності, навколишнього середовища, розвитку вміння раціонально планувати свій час тощо.

Наше дослідження показало, що після закінчення спеціального навчального закладу випускники з порушеннями зору, як правило, не обирають майбутні професії, пов'язані з економічними спеціальностями. Так, анкетування випускників спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями зору 2013 року показало, що лише близько 0,8% з них вступили до середніх та вищих навчальних закладів за спеціальностями, що передбачають здобуття кваліфікації, пов'язаної з економічною діяльністю. Хоча в переліку професій, рекомендованих для людей з порушеннями зору, є й економічні спеціальності.

Анкетування сліпих та слабозорих старшокласників також показало, що вони не орієнтуються в соціально-економічних явищах, у них не сформовано економічне мислення. На нашу думку, це пов'язано з тим, що в спеціальних навчальних закладах з боку психологів, вчителів та вихователів недостатньо уваги приділяється економічній складовій виховання, в тому числі й формуванню економічного мислення в учнів з порушеннями зору. Зазначене вище й зумовило актуальність нашого дослідження.

З метою вивчення теоретичних та практичних аспектів проблеми було проаналізовано вітчизняні педагогічні наукові та методичні джерела, що стосувалися питання економічного виховання

старшокласників загальноосвітніх шкіл. Було встановлено, що в загальній педагогіці питаннями економічного виховання займалися такі українські вчені, як С.В.Кириленко, А.С.Нісімчук, Н.А.Побірченко, І.Ф.Прокопенко, Л.І.Чеботарьова, О.С.Падалка, О.Т.Шпак, Н.С.Юрчук та ін. Розглядаючи цю проблему, дослідники констатують недостатній розвиток економічного мислення у випускників загальноосвітніх шкіл, які вступають в сучасне нове для них доросле життя. Багато хто з них пропонують розпочинати економічне виховання молоді якомога раніше, починаючи з молодшого шкільного віку.

Проблема економічного виховання в якості одного з самостійних напрямів стала розроблятися вченими в 60-ті роки ХХ століття. У 70-80 рр. минулого століття в педагогічній літературі з'явилися дослідження, присвячені економічному вихованню школярів, в яких воно розглядалося, по-перше, як елемент трудового виховання (Ю.К. Васильєв, Н.П. Кулакова), по-друге, як синтез трудового, морального, ідейно-політичного виховання (В.К. Розов), по-третє, як самостійний напрям системи виховання (А.Ф. Аменд, І.А. Барило, З.А. Валієва, І.Б. Іткін, В.П. Кисильов, Л.П. Кураков, О.В. Плахотнік, Л.І. Пономарьов, І.Ф. Прокопенко, І.П. Рябініна, І.А. Сасова, Т.Є. Сергєєва, В.А. Товстик та ін.). У зазначених роботах даються різні визначення поняття «економічне виховання». У деяких роботах під економічним вихованням розуміється оволодіння учнями економічними знаннями, формування в них умінь і потреб застосовувати їх на практиці (А.Я.Автономов, А.Ф.Аменд, М.Л.Малишев, Б.П.Шемякін та ін.).

Ряд авторів у визначенні економічного виховання відзначають, що його основою є формування економічного мислення, свідомості, поведінки, якостей особистості, які необхідні їй у виробничо-економічної діяльності та повсякденному житті (І.Б.Іткін, Е.Н.Кирилова, К.Я.Клепач, Н.П.Кулакова, М.І.Михайлов, Л.П.Мельникова та ін.). Деякі вважають, що економічне виховання виражається, перш за все, в осмисленому, усвідомленому, відповідальному ставленні до праці (Б.П.Шемякін, В.К.Розов), або до праці та навколишнього середовища (Н.В.Михалкович) та ін.

В спеціальній педагогіці взагалі, і в тифлопедагогіці, зокрема, економічне виховання дітей з психофізичними порушеннями будь-якого віку, як окрема проблема не досліджувалося. Деякі питання цієї проблеми розглядалися лише як складова громадянського, трудового, соціально-побутового, екологічного навчання та виховання. На цей аспект звертають увагу вчителі при вивченні дітьми математики, мови, літератури та інших предметів. Окремі питання економічного виховання дітей з порушеннями зору привертала увагу відомих вчених-тифлогів В.П.Єрмакова, А.М.Жихарева, І.С.Моргуліса, Т.П.Свиридюк, Є.П.Синьової, Е.М.Стерніної, С.В.Федоренко та ін.

Спеціальні школи для дітей з порушеннями зору є в основному

зкладами інтернатного типу, де учні протягом тижня знаходяться під наглядом учителів та вихователів, усі їхні потреби задовольняються персоналом інтернату. Це, звичайно, сприяє здійсненню навчально-виховного процесу, але, на жаль, такий стан, коли діти самостійно не беруть участі в плануванні свого соціально-побутового життя, не вчаться економно планувати свій час, грамотно витратити кишенькові гроші тощо, не сприяє формуванню в них економічної свідомості та економічного мислення.

Основне завдання сучасного економічного виховання – це формування економічного мислення учнів в умовах трансформаційних та ринкових відносин, економічного розвитку України [4].

Розвиток економічного мислення учнів передбачає не тільки застосування загальних норм правильного мислення до даного змістовного матеріалу, а й певну орієнтацію в осмисленні соціально-економічної дійсності, яка виникає на основі усвідомлення теоретичного змісту економічних явищ і реалізується в процесі практичної діяльності.

За визначенням К.А. Улибіна, економічне мислення – це узагальнене відображення й пізнання навколишньої соціально-економічної реальності людським мозком, економічне мислення є відображенням людиною закономірностей суспільного виробництва у вигляді понять, у визначеній системі їхніх логічних зв'язків [5]. Вчений підкреслює: «...було б помилкою зводити мислення до механічного відображення у свідомості людини об'єктивної реальності, недооцінювати й применшувати у цьому процесі роль суб'єкта мислення» [5, с. 10].

Л.С.Бляхман вважає, що економічне мислення означає не тільки відображення економічних відношень у свідомості людини, а й, головним чином, перетворення економічних знань у свідомій діяльності [1].

Узагальнюючи ці точки зору А.І. Дзундза визначає економічне мислення як процес суб'єктивного відображення й пізнання економічної дійсності через застосування економічних знань щодо законів навколишнього економічного середовища [2]. Її визначення висвітлює пізнавальну сторону економічного мислення, яка полягає в активному пошуку й обробці всеохоплюючої інформації про соціально-економічний розвиток суспільства, її науковий аналіз і генерування ідей, методів і шляхів перетворення навколишнього середовища у напрямку економічного прогресу, адже завдяки мисленню людина пізнає такі особливості, властивості й ознаки навколишнього середовища, які вона могла і не сприймати безпосередньо, що дуже важливо для дітей, які мають обмеження у зоровому сприйманні.

Останнім часом економічне мислення як складова економічного виховання досліджується як вітчизняними, так зарубіжними педагогами-науковцями. Адже першочерговими стали сьогодні завдання економічного виховання молоді як активних суб'єктів господарювання.

Об'єктом економічного мислення є економічне життя, економічні

відносини, вся господарська практика в цілому. Причому суть економічних відносин виражає не лише виробничий процес, а й проблеми власності, розподілу, обміну і споживання. Тому учень з порушеннями зору, який ще не включився у виробничі відносини, вже може мати певний рівень економічного мислення. Джерелом його формування є відносини споживання, економічна інформація, практична діяльність [3].

Суб'єктом економічного мислення є особистість. Можна виділити такі основні риси економічного мислення: науковість, гнучкість, реалістичність, конструктивність, масштабність, орієнтація на досягнення високої ефективності, врахування вимог соціального характеру, оптимізм.

Економічне мислення являє єдність змісту економічних знань, способів розумових дій і установок особистості на їх використання в пізнанні та осмисленні конкретних соціально-економічних явищ. Можна виділити такі складові економічного мислення, що являються об'єктами впливу педагога взагалі і тифлопедагога, зокрема: мотиваційна, операційна (інтелектуально-логічна) та дієво-практична.

Мотиваційна складова економічного мислення людини виражає її ставлення як суб'єкта до об'єкта пізнання, до завдань, які вона виконує, забезпечує готовність до аналізу, осмислення соціально-економічних явищ, проектує економічну свідомість на сучасність, суперечності та окремі прояви цієї свідомості у властивій їй системі зв'язків. Мотивація поведінки має пов'язуватися з економічною доцільністю. Реалізація загальних норм правильного формально-логічного мислення регулює основні ідеї економічного життя. Усвідомлення останніх повинно досягти рівня установок особистості на їх використання в будь-якій діяльності.

Всі основні ідеї виступають як знання й розрізняються ступенем узагальненості. Подібні узагальнені ідеї за умови розвинутого економічного мислення стають установками особистості, принципами її практичної та розумової діяльності, визначають поведінку в суспільстві, життєву позицію. Найголовнішими серед них є ідеї економії часу, живої праці, матеріалів, енергії. Наприклад, ступінь прогресивності розвитку суспільства визначають за його успіхами в економіці; кожна людина має власні резерви розвитку і тому далеко не безсила перед обставинами, а є активною силою їх створення і зміни; успіх у комерційних справах визначає активність людини; приватна власність є важливою умовою розвитку виробництва.

Операційна (інтелектуально-логічна) складова - це способи аналітико-синтетичного мислення, що реалізуються завдяки логічним діям.

Перероблені таким чином у свідомості людини знання в подальшому регулюють поведінку. Формування економічного мислення повинно

забезпечити оволодіння дорослою людиною певною сукупністю вмінь мисленнєвої діяльності, а саме вміння:

- оперувати економічними поняттями, виділяти ознаки цих понять;
- орієнтуватися в основних питаннях економічного життя країни, пояснювати сутність економічних процесів та явищ; науково оцінювати суспільно-економічні явища, виявляти суперечності в господарському житті, простежувати зв'язок і взаємовплив між продуктивними силами та виробничими відносинами, встановлювати причини росту і криз в господарстві;

- встановлювати прями й опосередковані зв'язки між економічною діяльністю людей, матеріальним виробництвом та іншими сторонами суспільного життя, розкривати вплив на економіку інших чинників - політики держави, культури тощо.

- аналізувати й узагальнювати матеріали з економічних питань, економічні процеси, факти та явища економічної дійсності, господарської практики, важливі економічні показники (продуктивність, норма, собівартість тощо) і критично їх оцінювати;

- виявляти зв'язок між різними галузями виробництва, окремими його елементами, а також визначати вплив природних умов на трудову діяльність; бачити складний взаємозв'язок між різними фактами господарської практики;

- аналізувати результати дій, ретельно перевіряти роботу, визначати її якість і намічати способи вдосконалення; давати характеристику технологічним процесам, оцінювати їх ефективність, порівнювати [6].

Дієво-практична складова - це досвід творчої діяльності, в якій формується й реалізується економічне мислення. Цей досвід є обов'язковою умовою розвитку економічного мислення. Його проявами в практичній діяльності слід вважати не тільки економічні вміння, а й прагнення економічно доцільно побудувати свою діяльність. Навіть, коли такі спроби не матимуть успіху або не дадуть бажаних результатів, є всі підстави вважати розвинутим дієво-практичний компонент економічного мислення.

В учнів з порушеннями зору, формування саме цієї складової потребує особливої уваги. Якщо попередні складові формуються в учнів з порушеннями зору якісно нарівні з учнями загальноосвітніх шкіл, то під час засвоєння дієво-практичної складової у них виникають суттєві труднощі. Перебуваючи в спеціальних закладах інтернатного типу для осіб з порушеннями зору, учні мало контактують з навколишнім світом і не мають можливості спостерігати за практичної реалізацією економічних знань. Вони не беруть активної участі в економічному житті суспільства на належному рівні, як їх ровесники, що навчаються в загальноосвітніх школах. В межах школи учні з порушеннями зору постійно залежні від психолого-педагогічного та допоміжного персоналу. Вони захищені від зовнішніх негативних факторів. У сім'ї ж

всіма питаннями економічного характеру займаються батько та мати.

В учнів з порушеннями зору також суттєво обмежені можливості трудової діяльності. Отже, дієво-практична складова стає майже недосяжною для учнів з порушеннями зору без спеціально організованого впливу ззовні, а тому потребує особливої уваги в її формуванні з боку тифлопедагогів та батьків.

Проявами дієво-практичної складової є:

- прагнення раціонально організовувати свою роботу, ефективно використовувати час і матеріали;
- прагнення виявляти ініціативу й самостійність; додержання режиму економії;
- вміння вибирати й застосовувати різноманітні засоби, що сприяють економії та ощадливості;
- здатність зіставляти витрати й результати своєї діяльності та приймати економічно доцільні рішення;
- сформованість раціональної структури споживання.

Проаналізувавши зазначені вище елементи економічного мислення, ми дійшли висновку, що формування економічного мислення різниться від навчання загальних, мисленневих операцій аналізу, синтезу, узагальнення тощо, воно неможливе без врахування специфіки змісту економічного матеріалу й спрямованості особистості на розв'язання економічних проблем, особливо в учнів з порушеннями зору.

Економічне мислення є обов'язковим елементом економічної свідомості і економічної культури й пов'язане з соціально-психічними якостями людини (ощадливість, підприємливість, діловитість тощо). За органічного злиття економічної освіти й виховання економічне мислення і свідомість переходить у відповідні соціально-психічні якості вихованця, в практичні навички економічної діяльності.

Економічне мислення багато в чому визначається особистісними якостями, адже конкретна особистість, яка мислить, має певні соціальні якості. Мислення людини, яка має ділові якості, наполеглива, здатна до пошуку, буде зовсім іншим, ніж мислення людини малоініціативної й байдужої навіть за умови однакового рівня економічних знань. Особливо важливі ці соціальні якості для учнів з порушеннями зору, які вступають у самостійне трудове життя.

Існує також тісний зв'язок підприємливості з економічним мисленням. Творчий пошук раціональних шляхів розв'язання проблем, оригінальність і висока економічна ефективність господарських рішень неможливі без установки на економічно доцільну поведінку, без здатності аналізувати закономірності розвитку виробництва, без вміння бачити перспективи економічного розвитку.

Формування економічного мислення учнів з порушеннями зору не може відбуватись і в рамках окремого предмету чи виховного заходу. Тому необхідно щоб зміст економічного виховання реалізувався у

структурі всіх основних предметів спеціального навчального закладу, а також у процесі взаємодії цього закладу та сім'ї.

Особливе значення економічного виховання набуває саме сьогодні. Україна стоїть на шляху реформ. Відбувається докорінне реформування соціальних систем. Наша держава реформує систему медичного обслуговування, пенсійну систему, освітню тощо. Наше ж дослідження показало, що не більше 38% студентів 1-2 курсів розуміють ті економічні перетворення, що відбуваються в Україні. Більше 60% взагалі не орієнтуються в соціальній політиці нашої держави. Причому, саме в тих сферах, що безпосередньо їх стосуються. Серед студентів були і ті, які мали порушення зору, проте ніхто серед них не відзначився високим чи хоча би середнім рівнем обізнаності в економіці України.

Таким чином, дослідження показало, що проблема економічного виховання учнів з порушеннями зору та формування в них економічного мислення, як основної складової економічної культури, як окреме питання в тифлопедагогіці не вивчалось. Формування ж дієво-практичного компоненту економічного мислення має набути особливого значення у вихованні старшокласників з порушеннями зору в умовах спеціального навчального закладу.

Список використаних джерел

1. Бляхман Л. С. Перестройка экономического мышления / Л.С. Бляхман. – М. : Политиздат, 1990. – 271 с.
2. Дзундза А. І. Аналіз теоретичних та методологічних засад формування соціоекономічної культури студентів ВНЗ України / А. І. Дзундза. – Запоріжжя. – 2003 – 420 с.
3. Дудик В. С. Вчити нового економічного мислення // Рад. школа. – 1989. – № 5. – С. 21-23.
4. Падалка О. С. Дидактико-математичні основи формування економічної компетентності : навч. посіб. / О. С. Падалка, О.Т. Шпак, В. В. Приступа ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 239 с.
5. Улыбин К. А. Современное экономическое мышление / К.А. Улыбин. – М. : Политиздат, 1986. – 239 с.
6. Шпак О. Т. Підвищувати ефективність економічного виховання учнів / О. Т. Шпак // Рідна школа. – 1986. – № 9. – С.157-164.

The article discusses the components forming economic thinking and its characteristics in high school students with visual impairments as part of economic education. The value of formation of economic thinking and economic education in general for these children.

Keywords: economic education, economic thinking, students with visual impairments that make economic thinking.

Отримано 23.9.2013